

Mirella Kafkova

(Bulgaria, Sofia, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at the Bulgarian Academy of Sciences)

Between the Living Practice and the Museum Collection: Technological and Lexical Identification of Traditional Building Tools

(Based on Examples from Bulgari Village, Strandzha Mountain and Bozhentsi Village, The Central Balkan Range)

Abstract: The article examines traditional construction tools not only as a set of items related to the implementation of architectural practices, but also as part of the intangible cultural heritage – bearers of specific professional knowledge and shared memory. The text presents two contrasting research cases. The first case, from the village of Bulgari (Strandzha), presents the living craft practice of master Yovno Yovnov, where the tool and its name (tsepilo) are inseparable from manual work and from the empirical knowledge of the wood's biological and technological properties. The second case study examines several artifacts from the collections at the Museum of the Architectural Historical Reserve *Bozhentsi*, in which the hindered or stopped transmission leads to the loss of knowledge related to the craft. This makes it difficult to identify the functions and names of the tools, including the loss of professional vocabulary related to them. In conclusion, the paper presents the thesis that safeguarding of traditional building practices requires an interdisciplinary approach that integrates technological documentation with a linguistic study of professional vocabulary related to the craft as part of the local community's culture.

Keywords: traditional craftsmanship tools, artisanal hand tools, woodworking tools, transmission of knowledge, professional vocabulary, vernacular architecture, intangible cultural heritage

Мирелла Кафкова

(България, София, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките)

Между живата практика и музейния фонд: технологична и лексикална идентификация на традиционни строителни инструменти

(по примери от с. Българи, Странджа, и с. Боженци, Централна Стара планина)

Еволюцията в концепцията за културно наследство през втората половина на ХХ в. разширява обхвата си от физическата структура на паметника към контекста и технологията на неговото създаване, както и към нематериалните му аспекти. В този процес традиционните строителни техники се утвърждават като неразделна част от автентичността на архитектурните обекти¹. Редица международни документи (на

¹ Първият значим документ, които подчертава значението на традиционните строителни техники при консервация на исторически обекти е Международната харта за консервация и реставрация на паметници и забележителни места, ИКОМОС 1964, (Венецианската харта е приета от България на 11.05.1965 г.), International Council of Monuments and Sites – ICOMOS 1964, известна още като The Venice Charter- 1964.)

Вж. http://icomos-bg.org/filebank/att_82.pdf (18.02.2026)

ИКОМОС, ЮНЕСКО и Съвета на Европа) пренасочват фокуса към валоризиране на нематериалните компоненти като методи на изграждане, социални практики и др., без които материалната цялост на архитектурното наследство днес е немислима (Кафкова/Кафкова 2025: 20–24). Централно място в тази нормативна и теоретична еволюция заема Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство на ЮНЕСКО (Конвенция/Конвенция 2003)². Тя въвежда широкообхватна дефиниция, според която терминът „нематериално културно наследство“ включва

...обичаите, формите на представяне и изразяване, знанията и уменията, а така също и свързаните с тях инструменти, предмети, артефакти и културни пространства, признати от общностите, групите, а в някои случаи и от отделните лица като част от тяхното културно наследство (Чл. 2.1).

Според Конвенция 2003 опазването на нематериалното културно наследство (НКН) е процес по осигуряване на неговата жизнеспособност, в който документирането и идентификацията играят ключова роля. В този контекст опазването не е просто статично съхранение, а активен механизъм за трансмисия на знания и умения, при който системното описание на занаятчийските практики се превръща и в предпоставка за тяхното бъдещо възраждане.

Ил. 1. Фасадна обшивка, изпълнена с цепени дъски (гр. Царево, кв. Василико). Архив Сдружение „Мещра“, сн. М. Кафкова, 2016 г.

Обект на подобна идентификация е традиционното строителство, което функционира като единна система. Тя се базира върху симбиозата между натрупания опит и традицията, подчинявайки се на усвоените природни закони и специфичните технологични възможности на епохата (Трифонова/Trifonova 2016: 9). Впрочем традиционното строителство обхваща не само конструктивните умения, но и мирогледа, вложен при обработката на материалите. Тъй като опазването на тези практики зависи от живия носител

на знанието, процесът на документиране става изключително важен елемент, а знанията и опитът на майсторите строители се превръщат в достъпен ресурс за трансмисия и възстановяване на практиките при необходимост (Сантова/Santova 2014: 62–64; Кафкова/Кафкова 2025: 46–47).

Ключов елемент в системата на предаване на знания и умения е инструментариумът, с който си служат майсторите занаятчии. Опазването на традиционните строителни

² Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, UNESCO (2003), известна като Convention 2003 (Конвенция/Конвенция 2003), (подписана от България, обн. ДВ. бр. 61 от 28 юли 2006 г.). Вж. <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf> (16.02.2026).

практики е неразривно свързано с проучването и документирането на специфичните оръдия на труда, но не се ограничава само до физическите параметри на сечивата, а обхваща и техния терминологичен комплекс. Специфичните наименования на конкретен инструмент (и отделните му части), както и глаголите, описващи работата с него, представляват ценно лексикално богатство. В този смисъл уредът функционира като културен маркер, който съхранява професионалната идентичност на общността. Инструментите според Тим Инголд надхвърлят функцията си на обикновено средство за труд и се трансформират в културни маркери; те са като думите – спомагат за връзката между човешкия субект и околната среда, пренасяйки в себе си „седиментите на миналото“ и социалната памет. Така опазването на автентичното сечиво се превръща в част от акта на съхранение на самата жива традиция, в която технологията и действието с инструмента са неразривно свързани в определен контекст (Ingold 2000: 315–317, 407–408).

Настоящата статия разглежда строителните инструменти като материални носители на знания и умения, предавани от поколение на поколение, като артефакти на специфичното майсторство и като лексикално богатство. Изложението е структурирано около сравняването на два случая, които илюстрират различните състояния на занаятчийския инструментариум днес. В първия приложен случай се разглежда конкретна, застрашена от изчезване традиционна строителна практика в нейния контекст (с. Българи, Странджа), в който инструментът е „жив“, функциониращ и е свързан с дейността на майстора. Във втория разгледан случай инструментът се оказва специфичен музеен артефакт – експонат, културно наследство, деконтекстуализирано спрямо съвременната технология и живия език. Целта на изследването е да представи модел за опазване на това наследство чрез систематизиране на инструментариума паралелно с неговата професионална и същевременно много често диалектна лексика. Работата е базирана на добрата практика на екипа на Сдружение „Мещра – традиционни знания и занаяти“³ в две направления: изследователски проект за проучване на майстори строители в района на Странджа планина⁴ и конкретна изследователска задача, свързана с идентификацията и научното описване на строителни инструменти от фонда на МАИР „Боженци“ с оглед на тяхното включване в интерактивна експозиция, посветена на уроци от божанкалиите, сред които и разкази за традиционните строителни занаяти в района⁵.

³ Дейността на сдружението е фокусирана върху документацията, популяризирането и трансмисията на традиционни строителни практики чрез интердисциплинарни методи – практически работилници с естествени материали, лекционни курсове и архитектурни заснемания. Организацията успешно интегрира научния потенциал и институционалната подкрепа на партньори като ИЕФЕМ – БАН, УАСГ, РЕМО „Етър“ и Камарата на архитектите в България. Чрез привличане на традиционни майстори и доброволчески инициативи, сдружението осигурява пряк обмен на знания между занаятчийската традиция и заинтересованите страни (студенти, собственици на сгради и широката публика). Вж. <https://meshtrango.com/about-us/> (05.02.2026).

⁴ Проектът цели идентифициране на традиционни майстори строители от района на Странджа планина. Реализиран е с финансовото съдействие на Национален фонд „Култура“. Вж. <https://strandzha.meshtrango.com/language/bg/sample-page/> (05.02.2026).

⁵ Проектът „Боженците разказват“ (2024–2025) се реализира от Музей на архитектурно-исторически резерват „Боженци“ в партньорство с архитектурно студио „Ателие 3“ с финансовата подкрепа на Министерството на културата. Инициативата цели създаването на интерактивна експозиция. Част от нея е посветена на сетивно преживяване и интерпретация на традиционните занаяти. Ролята на сдружение „Мещра“ в проекта е свързана с предоставяне на информация за традиционните строителни практики в района, научната идентификация и функционалното описване на строителни инструменти от фонда на музея, за да се възстанови прекъснатата връзка между артефакт, технология и професионална лексика. Една част от инструментите притежават архивни номера, а други са в процес на идентификация. Вж. <https://atelier-3.com/bg/portfolio/ekspozitsiya-bozhankaliite-razkazvat/> (25.02.2026).

Казус 1: Странджа – инструментът в практиката

Ил. 2. Подреждане на цепени дъски (демонстрационна работилница, на снимката: майстор Йовно Йовнев). Архив Сдружение „Мещра“, 2017 г.

В първия случай е документирана изчезваща традиционна строителна практика в с. Българи, разположено на територията на Природен парк „Странджа“. Характерното за региона е, че сградният фонд е предимно собственост на местни жители или техните наследници. Въпреки относителната близост до черноморското крайбрежие и град Бургас, липсата на развита инфраструктура затруднява целогодишното и сезонно ползване на жилищните сгради. Този фактор, от една страна, спомага за запазване на традиционния характер на селищата, но, от друга страна, възпрепятства икономическия растеж и води до силна депопулация (Кафкова/Kafkova 2025: 122).

В този казус е важно да се подчертае, че представените технологични и терминологични детайли на практиката са документираны по време на теренно проучване в района (2016 г.) и две практически работилници (2017–2018) водени от последния майстор – носител на знания и умения за съответната технология в странджанския регион. Именно живият носител представя целия работен процес: от избора на подходящ дървен материал до последователността на технологичните операции. За занаятчията всяко сечиво притежава конкретно наименование и строго определена функция, усвоени по естествен път в процеса на чиракуване. Връзката между специфичната употреба на инструментите и техните названия е присъща на живата практика. Майсторът обяснява занаята чрез диалектни словоформи и чрез конкретни професионални действия. Тъй като технологията за цепене на фасадни дъски не е обект на

задълбочени проучвания в етнографската литература, документирането на опита на живия носител е от голямо значение. То позволява езиковите форми да бъдат анализирани в пряка връзка с тяхното практическо приложение.

Основен източник на информация е майстор Йовно Йовнев⁶ от с. Българи, съхранил традиционната техника за цепене на дъски за фасадна обшивка, използвана в Странджанско и по Черноморието още от Възраждането. Йовно е изработил материал за десетки фасади в Царево, Бръшлян, Созопол, Несебър и Жеравна. Той изучава занаята от чичо си, от когото наследява инструментариума и специфичната терминология, съпътстваща практиката. Сезонната практика на занаята – през есента и зимата – е обусловена от жизнения цикъл на дърветата. Използва се дървесина от дъба *благун* (*Quercus frainetto*), която занаятчията подбира лично. Йовно познава качествата на дървесината по структурата на кората и разположението на клоните по ствола, преди отсичането на дървото. Тези знания за материала, предавани от поколение на поколение, са важна част от практиката и определят успеха на последващото цепене. По думите на майстор Йовно тънкостта при изработване на т. нар. *цепенки* (дъбови летви с дължина около 70 см и ширина 7–10 см) започва със знания за най-подходящото време от годината за добив

⁶ Информатор: Йовно Йовнов (род. 1953 г., с. Българи), майстор на фасадни обшивки. Проведена е теренна документация и работилница на занаятчийската му практика (2017 и 2018 г.). Материалите се съхраняват в НЦНК към ИЕФЕМ – БАН (АИФ № 3153, ПВ № 1309).

на дървения материал. Сечта се ограничава строго в интервала от края на септември до началото на февруари. В този период съдържанието на влага и сокове в дървото е минимално, което гарантира най-високо качество на дървесината и предотвратява последващо развитие на дървояди и други паразити:

Това са ми го казвали стари лесовъди... Има един период юни-юли... сокотечението спира да тече нагоре и обратно се връща в земята, защото зимата ще измръзне дървото. Сечеш... само октомври, ноември, декември до средата на януари. (АИФ/АИФ I 678: 3–4⁷);

Дървото... трябва да е в смесени гори дъбови и букови... тогава се цепи по-хубаво... короната му отива чак горе, не е както другото, което е само в дъбова гора, щото клоните са още от ниско... туй букът му създава (ПВ/РV №1309⁸).

Благодарение на разцепване по дължината на дървесните влакна (което запазва тяхната цялост за разлика от биченето) и при продължително естествено изсушаване, цепенките за фасадни обшивки са изключително дълготрайни. Така изпълнената фасада не се нуждае от допълнително химическо третиране и запазва своята устойчивост на атмосферни влияния в продължение на столетие (Кафкова/Кафкова 2015: 130) (вж. ил. 1–2).

Ил. 3. Разцепване на цепеница с брадва и дървен чук (демонстрационна работилница, на снимката: майстор Йовно Йовнев).
Архив Сдружение „Мещра“, 2017 г.

Ил. 4. Брадва, детайл. Архив Сдружение „Мещра“, сн. А. Тритакова, 2017 г.

Ил. 5. Цепило и дървен чук. Архив Сдружение „Мещра“, сн. А. Тритакова, 2017 г.

Устойчивостта на тези традиционни фасадни елементи е в пряка зависимост не само от уменията на занаятчията и свойствата на материала, но и от спецификата на

⁷ Място на записа: с. Българи (общ. Царево), дъбова гора. Зап. М. Кафкова и И. Аргирова (2018).

⁸ Пак там.

използвания инструментариум. В този контекст инструментите се явяват ключов фактор за упражняването на занаята и за изработването на цепенките (Кафкова/Kafkova 2015: 130). Практикуването и предаването на занаята са невъзможни без наличието на специфичните сечива: *секира* – брадва с масивна метална глава с острие и дълга дървена дръжка, предназначена за отсичане и кастрене; *кама* – метален клиновиден уред за разцепване на дървен ствол (дървник) с набиване; *цепило* – инструмент с метална глава със специфична къса полусърповидна форма и къса дървена дръжка, предназначен за водене на разреза по протежение на влакната (т.нар. цепене); *дървен чук* – грубо оформено парче от объл дървен ствол или клон, с което се набива цепилото по дължината на влакната (пригодено от самия майстор), за да се разцепи цепеницата; *брадвичка (балтийка)* – по-малка по размер брадва с къса дървена дръжка, със задължително намотан памучен плат в края ѝ, който предотвратява изплъзването на инструмента от изпотената длан при замахване (използва се за по-прецизно дялане и оформяне) (вж. ил. 3–6).

Ил. 6. Брадвичка и цепенка.
Архив Сдружение „Мещра“,
сн. И. Аргирова, 2017 г.

майстор Йовно Йовнов е принуден да работи със старо, ръчно изковано цепило, чиято поддръжка извършва сам. За заточване на цепилото и на брадвичката той използва *брус* (точилен камък) или *пила* за метал (Кафкова/Kafkova 2021: 133–135; 2025: 130–131; ПВ/РВ № 1309). Майстор Йовно работи с импровизиран дървен чук, за да набива цепилото или брадвичката в дървесината. Това примитивно, но ефективно сечиво е типичен пример за инструмента като „продължение на ръката“, при който формата се определя директно от нуждите на тялото и спецификата на занаятчийското действие (вж. ил. 8). Интерес представлява и професионалната терминология: за самото действие при нанасяне на удари върху цепилото майсторът не използва стандартните глаголи като „удрям“ (удряй) или „чукам“ (чукай), а съществителното име „бой“, заместващо глагола *бия* (напр. *Давай, бой!*, *Бой смело!*), като

Ил. 7. Работа с цепило,
детайл. Архив
Сдружение „Мещра“, 2018

Ил. 8. Майстор Йовно Йовнев премахва белтока и оформя цепенката.
Архив
Сдружение „Мещра“,
сн. Т. Вълканова, 2018 г.

подкана, за да изрази използването на груба сила и повтарящо се действие с чука. Специфичният професионален речник на майстора включва и детайлни названия за структурата на материала, които се различават от книжовната и научната терминология. Типичен пример е използването на диалектната дума *белток* за наименование на беловината (дървесният слой, обграждащ сърцевината) и *водѝ* за наименование на проводящите дървесни влакна, по които именно се извършва цепенето (ПВ/РV № 1309)⁹. В контекста на конкретната практика прецизното отстраняване на белтока е от съществено значение за качеството на крайния продукт. Именно този слой е податлив на гниене и компрометира устойчивостта на дъсчената обшивка. Майсторството се състои в отстраняването му чрез прилагане на сила с изключителна точност при многократното замахване с балтията (вж. ил. 8).

По време на документирането на работата на занаятчията се наблюдава непосредствена връзка между практикуването на занаята и езика. Професионалната лексика тук е толкова жива и функционална, колкото е и самото практикуване.

Казус 2: Музей на архитектурно-исторически резерват (МАИР) „Боженци“ – инструментът във фондохранилището

Ил. 9. Миткап – ръчна бормашина.
Фонд Сдружение „Мещра“,
сн. М. Кафкова, 2016 г.

В работата по проекта „Боженците разказват“ сдружение „Мещра“ е ангажирано като партнираща организация за идентификацията, дефинирането и технологичното приложение на традиционни строителни инструменти от фонда на МАИР „Боженци“ за нуждите на експозицията. Основното предизвикателство тук се състои в загубата на данни – в Музея липсва пълна документация за конкретни артефакти, а в региона почти няма действащи майстори, които да служат като преки достоверни източници на информация¹⁰. Наименованията на инструментите и предполагаемата им функция е предоставена от директора на Музея Мирослав Йорданов. Инструментите са физически налични, и са принадлежали на майстори строители от района, но тяхната технологична или езикова идентификация трябва да бъде потвърдена. Това наложи прилагане на сравнителен анализ въз

длежали на майстори строители от района, но тяхната технологична или езикова идентификация трябва да бъде потвърдена. Това наложи прилагане на сравнителен анализ въз

⁹ Извършено е видео- и фотозаснемане на практиката, а материалите са предадени в Националния център за нематериално културно наследство към Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН.

¹⁰ По данни от теренно проучване, проведено от Сдружение „Мещра“ в партньорство с РЕМО „Етър“, НГПИ „Тревненска школа“, ИЕФЕМ – БАН (2019), в 37 населени места в габровския регион са регистрирани едва 7 действащи традиционни майстори, което показва упадък на занаятчийски знания и трансмисия в риск. Повече за проекта вж. https://meshtrango.com/crafts_stara_planina/ (12.02.2026).

основа на специализирана етнографска литература. Важно е да се уточни, че ръчните сечива могат да носят диалектни наименования, но настоящото изложение не претендира, че представя специфична терминология от с. Боженци, а по-скоро са разпространени наименования на традиционни строителни инструменти от габровския район. Това се дължи на факта, че в миналото основните средства за обработка на дървен материал са идентични в различните региони на страната, но могат да носят различни диалектни наименования. Освен в строителството, тези инструменти имат универсално приложение и в редица други занаяти, свързани с дървообработването. Докато една част от ръчните пособия се използват и до днес – *брадва, трион, пила, длето, мистрия, маламашка* (диал. *маламачка*), други напълно са излезли от употреба поради механизацията – например *миткап* (ръчна бормашина) (вж. ил. 9).

Ил. 10. Платовник – ренде за профили, използвано при изработката на таблени врати. Фонд МАИР „Боженци“, сн. П. Груева, 2024 г.

Въз основа на предоставените за проучване музейни артефакти екипът успя да идентифицира редица специализирани рендета, дървени шаблони за изтегляне на декоративни фризове и др. с техните забравени названия чрез сравнителен анализ с етнографски изследвания на дюлгерския занаят от Христо Вакарелски (1977), Стоян Райчевски (2014), Пейо Бербенлиев и Васил Партъчев (1963). Изследванията на И. Минков (2024)¹¹ за строителния занаят в Централна Стара планина, бяха ценни за потвърждаване на диалектните наименования. Те показаха, че голяма част от термините, свързани със строителството, са идентични с останалите райони на страната, но има и някои локални специфики. Консултацията с реставратора на мебели Тодор Паунов¹² потвърди приложението и начина на функциониране на инструменти, за които липсваше категорична информация.

Ако случаят в Странджа представя занаята в неговата функционална цялост, от добива на суровината до тънкостите в практикуването чрез съпътстващата лексика, то изследователската работа по проекта „Боженците разказват“ разкрива проблематиката на реконструкцията при прекъснатата практика и последвалото забравяне на знанията.

Въпреки че през последните години се наблюдава засилен интерес към придобиването и възстановяването на стари имоти, свързан с развитието на туризма и близостта до градовете Габрово, Велико Търново и Трявна, не се регистрира възраждане на строителни умения, необходими за поддръжката на сградния фонд, изграден по старинни технологии. Някои населени места в района остават засегнати от процеси на обезлюдяване. Дефицитът на специалисти по традиционно строителство е в контраст с богатото наследство на Тревненската архитектурно-строителна школа, чиито майстори в миналото са били символ на професионални умения и висока технологична култура в обработката на дървесината (Кафкова/Kafkova 2025: 93; 118–120).

¹¹ Изследването, реализирано в периода 1998–2001 г. и публикувано през 2024 г., предлага ценна информация за строителните занаяти и архитектурното наследство на Централен Балкан, придружена от детайлен терминологичен апарат.

¹² Научната идентификация и описанието са изготвени от арх. М. Кафкова, арх. Н. Маринов и инж. П. Груева. Консултант: Т. Паунов (реставратор), възпитаник на Национална художествена академия, усвоил тънкостите за работа с дърво, включително и неформално от стари майстори. Понастоящем работи в гр. София.

Ил. 11. Колцар – ренде
за дървена дограма.
Фонд МАИР
„Боженци“,
сн. И. Аргирова, 2024 г.

Ил. 12. Чап (чертилка) – инструмент за
изчертаване на успоредни линии чрез
надраскване. Фонд МАИР „Боженци“,
сн. И. Аргирова, 2024 г.

В настоящото изложение се представят няколко типични за района пособия, излезли от употреба поради технологичния напредък и редуцирането на ръчния труд. Проученият инструментариум за прецизна дограмаджийска практика разкрива високата степен на специализация на местните майстори. Такъв пример от групата на рендетата са специфичното ренде за профили, използвано при изработката на таблени врати – *платовник*, и рендето за дървена дограма – *колцар* (оформя крилата на прозорците при затварянето). Техническите средства оформят т.нар. *перо*, което се напасва прецизно в улея *нут* на рамката или касата. С тях се изработват и сложни детайли с кривини, служещи както за декорация, така и за технологично напасване на ръбовете на отваряемите части (вж. ил. 10–11). Към рендетата с диалектно наименование за района

Ил. 13. Дървени клинове,
използвани за напасване
(прибиране) при сдвояване на
дървени детайли.
Фонд МАИР „Боженци“,
сн. П. Груева 2024 г.

ирендетата (Минков/Minkov 2024: 237) спадат още *гюносо* – с три зъбчета за декоративни профили, и *сюрме* – използвано за прецизната направа на жлебове за стъкла (Райчевски/Raychevski 2014: 290–291). Докато те служат за отнемане на материал и фино профилиране, за предварителната подготовка на детайлите се използват маркиращи инструменти. Такъв прост и функционален уред е т.нар. *чап*, който представлява дървено кубче с шипове за изчертаване на успоредни линии чрез надраскване. Водещият жлеб на всяка страна се поставя на повърхността и чрез влачене се нанасят драскотини. На всяка една от страните има различни позиции за поставяне на метален връх в зависимост от желаното разстояние между отделните линии (вж. ил. 12).

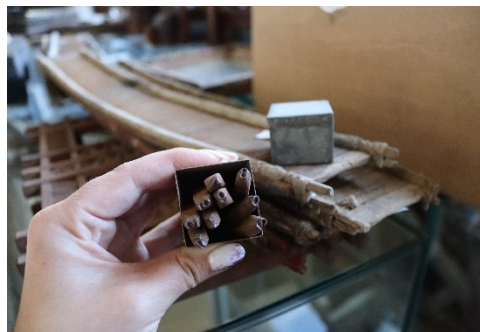
Особен интерес в идентифицирането представляват дървени клиновидни дъсчици (*клички, чивии, чавии*)¹³ и метални маркери с цифри. Клиновете

¹³ Тези диалектните наименования се отнасят и за дърводелските елементи, които фиксират сглобките на дървената конструкция на градежа (Минков/Minkov 2024: 240).

служат за напасване, т.нар. прибиране при сдвояване на дървени детайли: те се вклиняват временно, за да се премахнат нежелани фуги, а впоследствие се отстраняват. Металните цифри се набиват с чук по различни дървени елементи (заготовки) и по този начин спомагат за по-лесното сглобяване на обекта по предварителна номерирана схема. В миналото, освен на строежа, различни мебели се изработват и в специализирани дърводелски работилници. Тази дейност включва поетапно байцване и лакиране, често извършвана от различни майстори. Поради продължителността на процеса, номерирането на елементите спрямо поредността на технологичните операции улеснява конкретния монтаж и е белег за висока техническа култура (вж. ил. 13–14).

В строителството, по аналогия с коларството и бъчварството, пробиването на кръгли отвори се извършва с помощта на железни *свердела* (Вакарелски/Vakarelski 1977: 350–351), които са напълно идентифицирани от музея. Фондът включва и богат набор от *длета*, с които се изработват (*копаят*) продълговати отвори. Разнообразните видове длета намират широко приложение в дървообработката, типична за района. При изработката на конструктивни детайли (напр. *дла̀б*, *жлеб*¹⁴) се използват *холкери*, а в художествената обработка на дървесината – специализираните резбарски длета, наречени *шупотили*. Всички длета се състоят от дървена дръжка и метална работна част с изкован и заточен връх (*калем*) (Вакарелски/Vakarelski 1977: 350–351). Подобно на рендетата, те се характеризират с различна широчина на острието, което позволява изработването на сложна пластична украса (Вакарелски/Vakarelski 1977: 350–351; Колев, Благоева/Kolev, Vlagoeva 1980: 96). Дълбочината на рязане се контролира чрез промяна на ъгъла спрямо повърхността и чрез нанасяне на прецизни удари с дървен чук по горния край на дръжката. В съвременната практика дърводелските сглобки на носещите конструкции често се финализират ръчно с такива инструменти. Този метод позволява изключително точно напасване на елементите по време на монтажа на скелета на сградата. Въпреки запазената си функция обаче, ръчно изработените длета за дялане и дълбаене (резбоване) се заменят с индустриално произведени аналози, макар и в някои случаи те да нямат нужния специфичен профил. Една от причините е постепенното отмиране на традиционното ковачество, дори в регион с утвърдени исторически традиции като Габровския (Трявна). Подобно на ситуацията в Странджа, и тук броят на майсторите ковачи, способни да изковат висококачествени специализирани инструменти, прогресивно намалява (Кафкова/Kafkova 2025: 131). Това подчертава необходимостта от насочена изследователска и музейна дейност във връзка с документирането на занаятчийските практики в контекста на опазването им.

Въпреки че традиционните строителни технологии в България имат дълъг период на трансмисия и усъвършенстване, технологичният напредък и динамиката на обществено-икономическите процеси през XX в. неизменно водят до изоставяне на част от практиките, с което и част от инструментите излизат от употреба. Именно музейните фондове са тези, които съхраняват технически средства за работа и позволяват да се

Ил. 14. Метални цифри, използвани за номериране на дървени елементи за улеснение на сглобяването. Фонд МАИР „Боженци“, сн. И. Аргирова, 2024 г.

¹⁴ *Дла̀бът* (*жлебът*) е продълговата вдлъбнатина (с различни размери), изкопана с длето в дървения материал. В нея влиза друг изпъкнал елемент (*чоп*) и се заклиня (Минков/Minkov 2024: 240).

реконструира историческото развитие на традиционните дейности – чрез проследяване на измененията на инструментите, включително и отпадането на някои от тях. Днес обаче идентифицирането на тези артефакти често затруднява музейните специалисти, а в много случаи – дори и практикуващите занаятчии (Valev, Vineva 2020: 206)¹⁵. Интердисциплинарният модел на работа, съчетаващ експертизата на музейните специалисти с практическия опит на архитекти и реставратори, позволява не само съхраняването на физическата цялост на експонатите, но и възстановяването на изгубеното знание, свързано с тяхната номенклатура, специфична функция и технологична роля.

Разгледаните два примера доказват, че документирането на живата занаятчийска практика, чрез улавяне на специфичната локална лексика и технологичните детайли директно от нейния носител, е от изключително важно значение за опазването на виталността на нематериалното културно наследство. Случаят в Странджа доказва, че най-пълна и технологично прецизна остава информацията, получена директно от майстора. В духа на Конвенция 2003 (Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство от 2003 г.) този подход гарантира не само физическото опазване на професионалните занаятчийски инструменти, но спомага за трансмисията на знанието, свързано с тях. Именно затова е важно тези знания да бъдат документирани сега, докато прякото предаване от човек на човек все още е възможно, особено предвид критично малкия брой специфични занаятчии. Паралелно музейните реконструкции, като тази в Боженци, остават възможен инструмент за възстановяване на изгубени културни пластове чрез сравнителен анализ. Реконструкцията на това знание с цел попълването на музейните паспорти в някои случаи, макар и трудна, е поне частично възможна задача, за да се превърне статичният експонат в свидетелство и източник на споделена памет и специфично професионално знание, което може да бъде предадено на следващите поколения. Всичко това потвърждава тезата, че ефективното опазване на традиционните строителни практики изисква интердисциплинарен подход, интегриращ технологичното систематизирано документиране с лингвистичното изследване на специализираната терминология. Именно тази лексика, съхранена чрез идентификацията на инструментариума, е неразделна част от културното богатство на локалната общност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бербенлиев, Партъчев 1963: *Бербенлиев, П., В. Партъчев. Брациговските майстори строители. София: Техника (Berbenliev, Partachev 1963: Berbenliev, P., V. Partachev. Bratsigovskite maustori stroiteli. Sofia: Tehnika).*
- Вакарелски 1977: *Вакарелски, Хр. Етнография на България. София: Наука и изкуство (Vakarelski 1977: Vakarelski, Hr. Etnografija na Balcaria. Sofia: Nauka i izkustvo).*
- Кафкова 2025: *Кафкова, М. Трансмисия на знания и умения, свързани със строителни техники и похвати, като условие за развитие на устойчива архитектурна среда. Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“.* София: ИЕФЕМ – БАН (Kafkova 2025: Kafkova, M. Transmisiya na znaniya i umeniya, svarzani sas stroitelni tehniki i pohvati, kato uslovie za razvitie na ustoychiva arhitekturna sreda. Disertatsionen trud. Sofia: IEFEM – BAN).

¹⁵ Подобен казус е разгледан в научната статия „Забравеното знание – общарски инструменти от старо време“. Изследователите И. Вълв и Р. Бинева идентифицират голям брой отпаднали от практиката общарска пособия. Авторите споделят опит в извличането на информация с помощта на музейни експерти и майстори общари, предлагайки модел за успешно документиране на занаятчийското наследство в музеите.

- Колев, Благоева 1980: *Колев, Н., С. Благоева*. Поминъци. – В: Пирински край. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания. София: БАН, 67–129 (Kolev, Blagoeva 1980: *Kolev, N., S. Blagoeva*. Pominatsi. – In: Pirinski kray. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvaniya. Sofia: BAN, 67–129).
- Минков 2024: *Минков, И.* Строителство. – В: Централна Стара планина (Габровско, Севлиево, Тревненско и Дряновско). София: АИ „Проф. М. Дринов“, 227–252 (Minkov 2024: *Minkov, I.* Stroitelstvo. – In: Tsentralna Stara planina (Gabrovsko, Sevlievsko, Trevnensko i Dryanovsko). Sofia: AI „Prof. M. Drinov“, 227–252).
- Райчевски 2014: *Райчевски, С.* Строителният гений на българите през вековете. София: Захарий Стоянов (Raychevski 2014: *Raychevski, S.* Stroitelniyat geniy na balgarite prez vekovete. Sofia: Zahariy Stoyanov).
- Сантова 2014: *Сантова, М.* Да уловиш неуловимото. София: АИ „Проф. М. Дринов“ (Santova 2014: *Santova, M.* Da ulovish neulovimoto. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“).
- Трифоновна 2016: *Трифоновна, А.* Оценка на архитектурата в контекста на „флуидната модерност“. Автореферат на дисертационен труд за ОНС „доктор“. София (Trifonova 2016: *Trifonova, A.* Otsenka na arhitekturata v konteksta na „fluidnata modernost“. – Avtoreferat na disertatsionen trud za ONS „doktor“. Sofia).
- Ingold 2000: *Ingold, T.* The perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill. London and New York: Routledge.
- Valev, Vineva, 2020: *Valev, I., Vineva, R.* The Forgotten Knowledge – Shoemaking Tools from Old Time. – Cultural and Historical Heritage: Preservation, Presentation, Digitalization (KIN Journal), 6(2), ISSN 2367-8038, Institute of Mathematics and Informatics – Bulgarian Academy of Sciences, 204–234. DOI: https://www.doi.org/10.26615/issn.2367-8038.2020_2_016 (16.02.2026).

ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

- Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство на човечеството, ЮНЕСКО 2003 (Конвенция 2003) [orig. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Convention 2003)]. – Държавен вестник, бр. 61, 28 юли 2006 г. – <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-BG-PDF.pdf> (16.02.2026).
- Международната харта за консервация и реставрация на паметници и забележителни места, ИКОМОС 1964 (Венецианска харта 1964) [orig. International Council of Monuments and Sites – ICOMOS 1964 (The Venice Charter 1964)] (приета от България на 11.05.1965 г.). – http://icomos-bg.org/filebank/att_82.pdf (18.02.2026).
- Официален сайт на Ателие 3/ Експозиция „Божанкалиите разказват“ (Ofitsialen sayt na Atelie 3/ Ekspozitsiya „Bozhankaliite razkazvat“). – <https://atelie-3.com/bg/portfolio/ekspozitsiya-bozhankaliite-razkazvat/> (25.02.2026).
- Официален сайт на Сдружение „Мещра – традиционни знания и занаяти“ (Sdruzhenie „Meshtra – traditsionni znaniya i zanayati“). – <https://meshtrango.com/> (16.02.2026).
- Официален сайт на Сдружение Мещра/ В света на Старопланинската архитектура (Sdruzhenie Meshtra / V sveta na Staroplaninskata arhitektura). – <http://staroplanina.meshtrango.com/> (16.02.2026).
- Официален сайт на Сдружение Мещра/ Добър ден, майсторе! Как я построи? (Sdruzhenie Meshtra / Dobar den, maystore! Kak ya postroi?). – <https://strandzha.meshtrango.com/language/bg/sample-page/> (16.02.2026).

АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

НЦНК – БАН: Национален център за нематериално културно наследство към Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българска академия на науките

НЦНК – БАН, Фн АИФ № 3153

НЦНК – БАН, ПВ № 1309

НЦНК – БАН, АИФ I 678